

"Головна справа життя"

Б.М.Малиновський

Ім'я академіка Віктора Михайловича Глушкова, який прославив українську науку, пов'язане з кібернетикою, обчислювальною технікою, математикою.

Незважаючи на різноманітність наукових напрямків, які цікавили В.М.Глушкова, всі вони належали до однієї глобальної проблеми - комп'ютеризації та інформатизації суспільства. У плані цієї найважливішої проблеми він був, без сумніву, найяскравішою постаттю в 60-і і 70-і роки ХХ століття в колишньому Радянському Союзі.

Слова "головна справа життя" він вимовив, коли відзначали його 50-річчя. Починаючи з 1962 року, двадцять років він цілеспрямовано і наполегливо просував ідею інформатизації та комп'ютеризації країни і домогся того, що основні принципи побудови ЗДАС були схвалені Радою Міністрів СРСР. Залишався головний бар'єр - Політбюро ЦК КПРС. Саме воно мало дати згоду на організацію Державного комітету управління програмою ЗДАС. Але в цьому вченому було відмовлено...

На засіданні Політбюро, де розглядалося це питання, В.М.Глушков сказав пророчі слова:

— Наприкінці 70-х років все одно доведеться повернутися до ЗДАС, інакше економіка розвалиться!

Кажуть – велике бачиться на відстані. Розповісти про В.М. Глушкова мені вдалося лише через 10 років після його смерті. Причому завдяки випадку, який, як кажуть "малоймовірний, але щедрий".

Під час зустрічі з київським журналістом В.П. Красніковим я поділився з ним своїм наміром написати спогади про становлення і розвиток вітчизняної обчислювальної техніки і дізнався, що у нього є магнітофонні записи розповідей Віктора Михайловича Глушкова про дитинство, юність і перші роки наукової діяльності. Виявилося, що журналіст багаторазово зустрічався з ученим на початку 70-х років, мав намір писати повість про його життя, але раптово захворів. Коли ж видужав, то зрозумів, що "вийшов з образу". Записи залишилися невикористаними. Він передав їх мені. Це стало першим спонукальним моментом зібрати матеріали про вченого.

У свою чергу Валентина Михайлівна Глушкова, дружина Віктора Михайловича, познайомила мене з сімейною реліквією - магнітофонними записами розповідей В.М. Глушкова, продиктованими дочці Ользі в останні дні життя, - своєрідною сповіддю, в якій він підводить підсумок своєї творчої діяльності.

Отримані матеріали і дозволили підготувати в 1993 р книгу "Академік В.Глушков. Сторінки життя і творчості". Вона складається з автобіографії, складеної за розповідями В.М. Глушкова В.П. Краснікову в 1974 р., і текстів, записаних дочкою 3-11 січня 1982 року, коли вчений перебував у важкому стані в реанімаційній палаті Кремлівської лікарні в Москві.

Розповіді В.М. Глушкова я доповнив спогадами взятими мною від однокурсників по навчанню в студентські роки, розповідями найближчих учнів і соратників по роботі в Інституті кібернетики АН України, уривками з листів В.М.Глушкову його друзів - видатних вчених того часу, а також спогадами дружини В.М.Глушкової.

Московські учені і друзі В.М.Глушкова (А.І.Китов, Ю.А.Антипов, І.А.Данильченко, Ю.А.Міхеєв, Р.А.Міхеєва) також відгукнулися на прохання розповісти про ті роботи, які В.М.Глушков проводив поза межами України. Без згадки про цей бік діяльності вченого образ В.М.Глушкова був би далеко не повним.

У процесі підготовки рукопису зі мною ділилися спогадами ветерани Інституту кібернетики ім. В.М.Глушкова АН України (В.С.Михалевич, В.І.Скурихин, О.О.Морозов, Ю.В.Капітонова, О.А.Летичевський, А.О.Стогній, Т.П.Мар'янович і ін.). Їх прізвища часто згадувалися В.М. Глушковим. Тому я вважав за можливе включити в книгу короткі коментарі про роботи цих вчених, тим більше, що вони дозволять краще уявити чудовий колектив Інституту кібернетики АН України, цілком гідний свого директора.

Перше враження від отриманих розповідей-спогадів про В.М.Глушкова можна висловити словами відомого письменника Чарльза Дікенса з його розповіді "Давид Копперфілд".

"Талант і щасливий випадок можуть служити лише поздовжніми брусами сходів, по яких людина піднімається вгору, але поперечні перекладини, що утворюють собою щаблі, повинні бути, у всякому разі, зроблені зі стійкого міцного матеріалу. Терпляча і постійна напруга енергії одне тільки і може служити таким матеріалом. ніколи не хапатися за все однією рукою за те, чому можна віддатися всім своїм єством і ніколи не ставитися з кондака до справи, за яку берешся, якою б незначною вона сама по собі не уявлялася."

На підтвердження цього наведу розповідь самого Віктора Михайловича.

"Над п'ятою проблемою Гільберта працювали також американці. Я розглянув один окремих випадок, а потім А.І.Мальцев вирішив одну окрему задачу. Потім я розглянув ще один більш загальний, але також окремих випадок. Ці роботи, включаючи мої попередні по нільпотентним групам, могли скласти предмет докторської дисертації. Але до цього часу теорія топології стала більш загальною і була сформульована узагальнена проблема Гільберта. Так ось, я вирішив її, тобто зробив більше, ніж американці. Причому вирішив більш простим методом, який краще підходить і для дослідження звичайної проблеми Гільберта. Над основною теоремою по узагальненій п'ятій проблемі я бився три роки поспіль. Підсвідомість працювала, навіть коли я спав. Іноді вночі здавалося, що все вийшло. А вранці вставав, сідав за стіл, дивлюся - немає, десь якась зачіпка є, логічна проблема, помилка. Трирічний безперервний штурм закінчився в 1955 р. Я з дружиною поїхав на Кавказ в туристичний похід. На Казбеку при підйомі на льодовик мені прийшла в голову ідея, що дозволяє обґрунтувати рішення узагальненої проблеми Гільберта. Однак я привчив себе до того, що в моїх міркуваннях обов'язково є помилка і не відразу повірив собі. Почав шукати її, але все виходить. Потім раптом

начебто знайшов помилку, але ні - знову виходить. У поїзді все записав, а потім ще шість місяців допрацьовував. Вийшло сторінок 60. Причому це був всього лише доказ однієї теореми. Поки що нікому в світі не вдалося дати більш короткого доказу. Ця робота принесла мені популярність серед математиків."

Унікальні особливості В.М.Глушкова - це, по-перше бездоганна необмежена за обсягом пам'ять. По-друге - унікальні математичні здібності. Блискучий ораторський талант, організаційні здібності, величезна працьовитість.

Дев'ять днів 1982 року

Розповіді В.М.Глушкова про його творчий шлях, були продиктовані дочці Ользі в січні 1982 року, коли вчений після двох страшних колапсів, які надовго позбавили його свідомості, знаходився в палаті реанімації, і коли основні життєві органи один за одним відмовлялися служити тілу, яке згасало.

— Останні дні я хочу прожити з користю, — сказав він дочці, попросивши її приходити до нього з магнітофоном.

Якби доля дозволила В.М.Глушкову написати мемуари, звичайно, вони були б набагато глибше, яскравіше, охоплювали дуже широке коло людей і проблем, що його цікавили. Але і те, що нам залишено, становить величезну цінність для історії науки в Україні, для розуміння творчої біографії вченого і, найголовніше — актуально для нашого і майбутнього часу.

Можна лише схилитися перед мужністю вченого, який зумів, буквально на порозі небуття так багато сказати про головну справу в житті, не вимовивши ні слова про те, як йому було нестерпно важко в ці останні дні.

Хвороба підкралася непомітно, коли В.М.Глушкову йшов п'ятдесят шостий рік, і він був сповнений творчої енергії і далекосяжних задумів. Завдяки характеру, величезній силі волі, він продовжував працювати, долаючи слабкість, головний біль, кашель який мучив, тиск що скаче. Вважаючи нездужання тимчасовим, влітку 1981 р. полетів на Кубу. Нервове напруження під час поїздки переборолло хворобу, що почалася. Повернувся начебто посвіжілий, але незабаром все відновилося. Однак для того щоб підлікуватися, часу не знаходилося - під керівництвом Віктора Михайловича в інституті завершувалося проектування давно задуманої їм макроконвеєрної ЕОМ.

Уже хворий він в тому ж 1981 р. погодився на зустріч з відомим фізиком-атомником Ю.Б.Харитоновим, що зацікавився новою потужною ЕОМ.

Нарешті, лікар наполіг на його обстеженні, на цьому наполягла і Валентина Михайлівна Глушкова, його дружина. Вона згадує: "Віктор Михайлович погодився лягти в лікарню в Феофанії на десять днів, потім збирався поїхати до Чехословаччини. Однак хвороба прогресувала. Йому ставало все гірше і гірше. Лікарі губилися в здогадах. Спочатку вважали, що це передчасний склероз мозку, потім діагнози часто змінювалися. Першими забили на сполох москвичі - головні конструктори систем в оборонній промисловості, неодноразово приїжджали до вченого на консультації. Вони домовилися про переведення чоловіка в Кремлівську лікарню. Нас помістили разом.

Незважаючи на всі старання лікарів, після переїзду до московської лікарні йому стало гірше. П'ятого листопада 1981 р. відбулося різке зниження всіх життєвих функцій. Віктора Михайловича перенесли в реанімаційне відділення і підключили штучне дихання. Минали дні за днями. Свідомість не поверталася. Численні консилиуми були безрезультатними. Лікарі вважали, що це кінець. Так тривали болісні десять днів. На одинадцятий сталося диво - у Віктора Михайловича заворушилися зіниці, а в наступні дні стало відновлюватися дихання, спав набряк легенів, запрацювали інші органи.

Лікарі як і раніше не могли встановити причин хвороби, висловлювали різні здогади. Я наполягла на консультації європейської знаменитості - професора Цюльха з Кьольна. Він ознайомився з деревом симптомів, зв'язався з банками медичної інформації США, Англії та інших країн. Аналогічний випадок був зафіксований в Сінгапурі. Було встановлено, що це пухлина довгастого мозку (астроцетом), органу, який управляє діяльністю основних органів тіла. Професор сказав, що у Віктора Михайловича хвороба зайшла занадто далеко. Врятувати його неможливо... "

А він в ці 9 днів диктує дочці Ользі свої розповіді охопивши 20 років своєї діяльності.

"Мені порадили розгорнути кампанію за створення ЗДАС в "Правді". Редактор цієї газети, колишній управлінець, мене підтримав. І те, що мої статті дали заголовок "Справа всієї країни" (стаття в "Правді" називалася! "Для всієї країни" — прим. авт.), навряд чи було випадковістю. — "Правда" - орган ЦК КПРС, значить, статтю там обговорювали і схвалили...". Стаття була опублікована 13 грудня 1981 р.

Остання розповідь була записана дочкою Ольгою одинадцятого січня 1982 року. Після статті в газеті "Правда" у вченого з'явилася надія, що ЗДАС - головна справа його життя, — нарешті, стане справою всієї країни. Чи не це змусило важко хвору людину триматися і диктувати останні рядки?

В цей день до нього в реанімаційну палату прийшов помічник міністра оборони СРСР Д.Ф.Устинова і запитав — чи не може міністр чим-небудь допомогти?

Вчений, який щойно закінчив розповідь про своє "ходінні по муках", не міг не пам'ятати про ту стіну бюрократії і нерозуміння, яку так і не зумів протаранити, намагаючись "пробити" ЗДАС. "Нехай надішле танк!" - гнівно відповів він, обкладений трубками і проводами від приладів, що підтримують ледь жевріюче життя. Мозок його був ясний і в ці важкі хвилини, але терпінню переносити душевні і фізичні муки вже приходив кінець...

Історія підтвердила, що слова В.М.Глушкова про те, що радянська економіка в кінці 70-х років зіткнеться з величезними труднощами, виявилися пророчими.

До кінця життя він залишався вірним своїй ідеї створення ЗДАС, реалізація якої могла б врятувати занепадаючу економіку. Може він був безпідставним мрійником? Вченим-романтиком? Історія ще скаже своє останнє слово. Відзначимо лише, що ті хто був проти його ідей на Заході пішли його шляхом і зараз не соромляться посилатися на те, що здійснюють його ідеї.

Виходить, правий був вчений, говорячи про причини критики в зарубіжних засобах інформації, які сипалися на нього!

Його розповідь про боротьбу за створення ЗДАС — це обвинувальний акт керівникам держави, які не зуміли в повній мірі використати могутній талант ученого. Якби тільки В.М.Глушкова! Немає сумніву, що це одна з важливих причин, чому велика країна спіткнулася на порозі ХХІ століття, надовго позбавивши мільйони людей впевненості в завтрашньому дні, в гідне майбутнє своїх дітей, віри в те, що вони жили, живуть і будуть жити не дарма.

"Наявність планового господарства в колишньому СРСР дозволяло створити найефективнішу систему управління економікою. Розуміючи це, В.М.Глушков і зробив ставку на ЗДАС. За оцінкою фахівців, існуюча в СРСР система управління була втричі дешевше американської, коли США мали такий же валовий національний продукт. Неприйняття ЗДАС було стратегічною помилкою нашого керівництва, нашого суспільства, так як створення ЗДАС давало унікальну можливість об'єднати інформаційну та телекомунікаційну структуру в країні в єдину систему, що дозволяло на новому науково-технічному рівні вирішувати питання економіки, освіти, охорони здоров'я, екології, зробити доступними для всіх інтегральні банки даних і знань з основних проблем науки і техніки, інтегруватися в міжнародну інформаційну систему.

Реалізація ЗДАС в роки життя В.М.Глушкова могла б вивести країну на новий рівень розвитку, відповідний постіндустріальному суспільству. Йому б жити та жити... "(Ю.Є.Антипов, член ВПК при Уряді СРСР).

Чл.кор. НАНУ Б.М.Малиновський